Jordbruks verket

Naturbetesmarker
– en resurs för ungdjuren

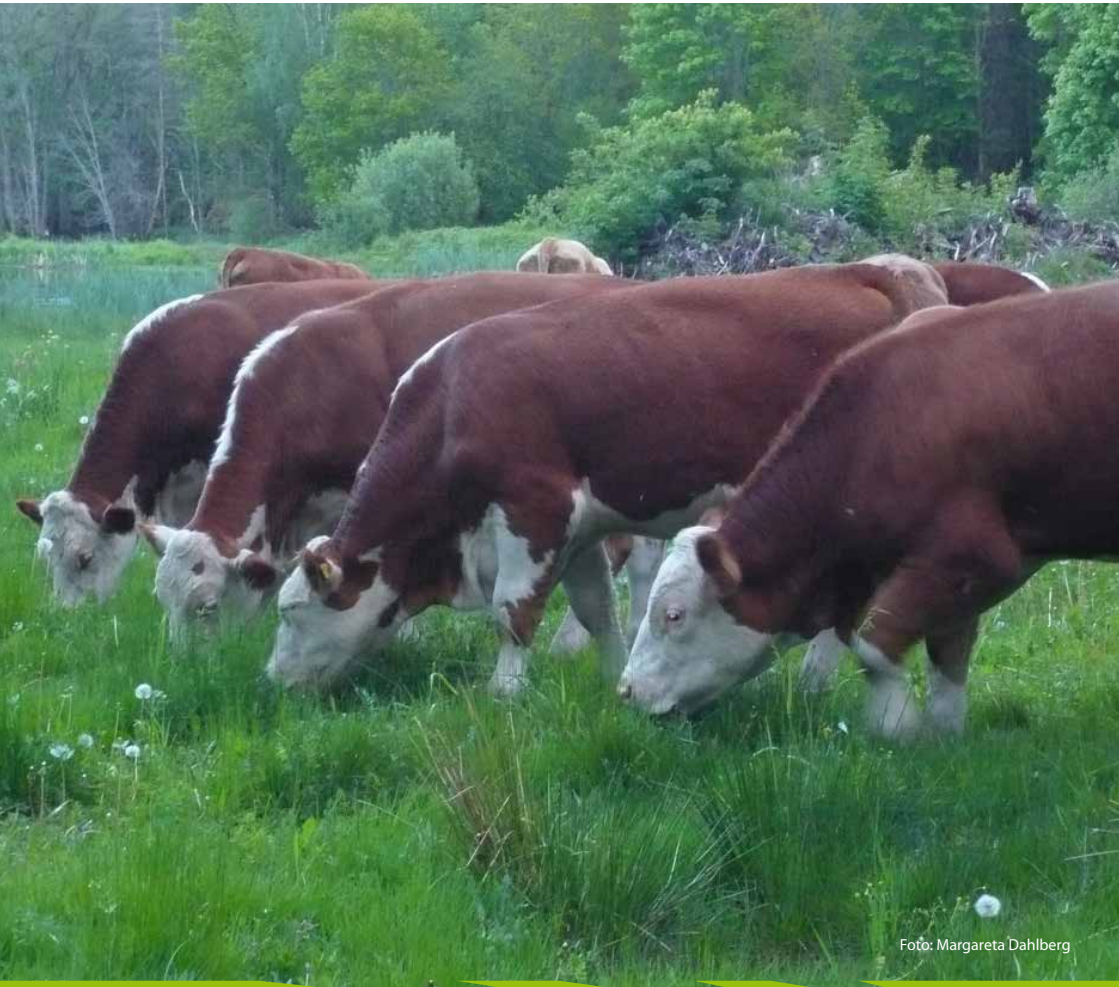

Foto: Margareta Dahlberg

Jordbruksinformation 5 - 2016

Naturbetesmarker

är en resurs för ungdjuren

Naturbetesmarker är en viktig resurs för många företag med mjölk- och nötköttsproduktion. Det finns goda förutsättningar att skapa en ekonomiskt hållbar produktion av nötkött och kvigor genom att, på ett bra sätt, kombinera natur- och kulturvårdsintressen med en hög produktion av näringsriktigt bete och därmed en hög tillväxt hos de betande djuren.

Naturbetesmarker är värdefulla marker som hävdats med slåtter och bete genom århundranden. Den biologiska mångfalden av såväl växter som djur har gynnats genom att konkurrensstarka växter har hållits tillbaka. Kvar finns växter som tål bete, de är ofta lågvuxna och bildar en tät grässvål. Artrikedomen är stor och gör naturbetesmarkerna unika. Många växter, insekter och fåglar är för sin överlevnad beroende av att dessa marker bevaras. Betesdjur är en förutsättning för att markerna ska hävdas och därmed inte växa igen.

Hagmarker, öppna eller med olika trädslag är den vanligaste typen av naturbetesmarker. Sötvattenstrandängar och fuktmarker, med en annan typ av flora, förekommer vid våra insjöar och vattendrag. Utmed havsbandet har vi havsstrandängar. Övriga marker är till exempel mosaikbetesmarker, alvarmarker och skogsbeten.

Rätt djur på rätt mark

Nöt betar inte selektivt i det avseendet att de väljer ut vissa gräs eller örter, betestekniken är alltför grov för detta. Däremot kan de välja ut vissa områden i en fålla som de betar hellre än andra. Nötkreatur har bara tänder i underkäken och betar genom att samla in gräset med tungan och sedan slita av det. Det krävs därför lite höjd på gräset för att djuren ska kunna få tag i det.

Stutar och kvigor kan beta alla typer av naturbetesmarker under förutsättning att det finns tillräckligt med näringsriktigt bete att tillgå för att täcka djurens krav för underhåll och tillväxt. Kalvar under sex månader klarar sig inte enbart på bete. Både ekologiska och konventionella kalvar som släpps ut måste erbjudas tillskott av kraftfoder.

Mjölkraskvigor fungerar bra även på lågavkastande naturbetesmarker.
Foto: Emma Svensson

Bäst är att släppa kalvar på en parasitfri vall och de passar därför sämre på naturbetesmark.

Stutar och kvigor kan beta ihop i samma fålla om båda djurkategorierna finns på gården. Den genomsnittliga tillväxten bör vara mellan 600 och 800 gram per dag under hela betesperioden. För att klara detta måste tillgången på näringsrikt bete vara god under hela säsongen. Ungtjurar ska ha en högre tillväxttakt än stutar och kvigor för att vara ekonomiskt intressanta. Att nå en genomsnittlig daglig tillväxt hos ungtjurar på minst 1000 g under betessäsongen är svårt på de flesta typer av betesmark. Uppfödning av ungtjurar på bete rekommenderas därför oftast inte. Om du släpper ungtjurar på bete kan det även innebära en säkerhetsrisk för folk som rör sig i markerna.

Har du lågavkastande naturbetesmarker kan det vara klokt att fundera över djurmaterialet. Stutar och kvigor med stort inslag av de tunga köttraserna är då mindre lämpliga. Välj istället djur av mjölkras eller lätta köttraser. På mer högavkastande marker, och i kombination med bete på vall, fungerar alla raser bra.

Släpp djuren tidigt på bete så de hinner med att beta av.

Betesproduktion och betestryck

Bete är färskvara som har ett ”bäst före”-datum med avseende på näringsinnehållet. Gräsens förmåga till ständigt ny tillväxt ska tas tillvara. Förvuxet bete gör inte bara att ungnöten betar mindre, de får dessutom i sig mindre med näring i varje tugga de tar. Djurens behov av bete ökar i takt med att de växer.

Tabell 1 Djurens behov av bete vid 800 g daglig tillväxt

Djurens vikt, kg	Kg ts* bete 10,5 MJ/kg ts
200	4,5
400	7
600	9,5

*ts = torrsubstans

Släpp ungnöten tidigt på bete, en bra grässvål tål att trampas på. Det är viktigt att djuren är på plats då betestillväxten tar fart för att de ska hinna med att utnyttja allt det näringsrika gräset. En riktlinje är att gräset ska vara fem till sju cm högt då djuren släpps ut. Stutar och kvigor mår bra av att få vintergrovfoder under en övergångsperiod på betet. Om du har miljöersättning börja med att låta djuren beta fållor där stödutfodring är tillåten. Ibland är kortvarig övergångsutfodring tillåten även på marker med särskilda skötselvillkor. Länsstyrelsen avgör var och när du får stödutfodra.

Den totala avkastningen på betesmarken minskar betydligt om betet får förväxa. Långt gräs ger också skuggverkan och förnabildning, vilket kan påverka floran och faunan negativt. Det finns alltså fördelar, både för produktionen och floran, om markerna betas av kontinuerligt på försommaren då betestillväxten är stor. Undantag finns för vissa typer av marker, till exempel torrmarksbackar, där den biologiska mångfalden gynnas av en sen första avbetning. Ibland kan det räcka med att stängsla ifrån vissa delar av en fålla under början av betessäsongen för att förhindra en, ur naturvårdssynpunkt, för tidig avbetning.

Tabell två visar att lagom vuxet bete ger en betydligt bättre tillväxt för ungdjuren per dag.

Tabell 2 Effekt av förvuxet bete för 300 kg ungnöt av mjölkras.

	Förvuxet långt bete	Lagom bete, kort gräs
Betets innehåll	8 MJ	11 MJ (i tillväxt, <15 cm)
Beteskonsumtion/dag	5 kg ts*	6,5 kg ts
MJ intag/dag	45	71,5
Underhållsbehov/dag	34	34
MJ att växa på	11	37,5
Djurens tillväxt per dag	300	1000

*ts = torrsubstans

Många fållor ökar betets avkastning

Fållindelning underlättar en systematisk avbetning och leder till färre områden med förvuxet bete. Hur ofta du ska tillåta djuren att komma tillbaka till samma fålla avgörs av antalet stutar och kvigor i förhållande till antalet fållor och storleken på dem. En tumregel är att det bör gå minst två veckor innan djuren är tillbaka.

En passage för folk, men inte för fä, kan förhindra att grindar lämnas öppna. Foto: Margareta Dahlberg

Fler djurslag ger många fördelar

Sambetning eller växelbetning med andra djurslag, t ex får eller häst, är ett annat sätt att höja betets avkastning. Olika djurslag betar på olika sätt och markerna blir mer jämnt avbetade med färre rator. Fördelningen av gödsel blir

Djuren ska ha daglig tillsyn på bete.

annorlunda vid sambetning vilket gynnar växtligheten. Att parasittrycket också blir lägre är ytterligare en fördel.

Hur många djur kan jag hålla?

Hur många ungnöt du kan hålla per hektar naturbetesmark varierar med storleken på djuren och markens avkastning. Ett riktvärde per hektar kan vara fyra stutar eller kvigor under ett år på försommaren och en halvering av antalet på sensommaren. Är djuren äldre än ett år äter de dubbelt så mycket. Vissa typer av naturbetesmark är mycket lågavkastande, till exempel alvarmarker. På denna typ av mark behöver du betydligt större areal per djur. Ett bra sätt att kontrollera om beläggningsgraden är rimlig är att årligen väga/mäta djuren vid betessläpp och sedan göra detsamma då de stallas in. Är tillväxten på djuren för låg, även under vädermässigt gynnsamma år, bör du minska antalet djur per hektar.

Hur hindrar jag att betet blir förvuxet?

I praktiken finns det ofta överskott på bete under försommaren och brist på bete under sensommaren. Om dina marker är körbara kan maskinell putsning av någon eller några fållor vara ett sätt att hindra att betet blir förvuxet på försommaren. En snabbare rotation av djuren mellan betesfållorna kan också göra att mängden förvuxet bete minskar även om avbetningen per omgång blir något sämre. På sensommaren kan du behöva stödutfodra med grovfoder på marker där du har miljöersättning och där detta är tillåtet eller komplettera med bete av vallåterväxt.

När ska djuren stallas in?

Generellt bör ungdjuren stallas in då tillgången på näringsrikt gräs är för låg för att de ska kunna fortsätta att växa 600–800 gram per dag. Ju yngre djuren är desto viktigare är det att de tas in i tid så att de inte tappar i tillväxt och kondition. Även högdräktiga kvigor, som måste vara i gott hull inför kalvningen, passar dåligt på höstbeten. Alternativet till installning är att du stödutfodrar djuren på betet. Låt gärna en fålla med vallåterväxt ingå i betesrotationen under sensommaren och den tidiga hösten. Höstbete innehåller mer vatten och mindre näring än sommarbete. Förna, rator och gödsel bidrar också till sämre smaklighet.

Det finns risk för att djuren trampar sönder grässvålen när vädret är regnigt och blött. Risken är extra stor runt vattenkar och minerallådor. Skadorna kan ge upphov till ogräshärdar i betesmarkerna vilka kan kräva en insats, t ex manuell röjning innan ogräsen sätter frö, nästkommande vår. Undvik platser med känslig flora.

Taggtråden är kvar. Ett sätt att kunna öppna utan att skada sig.
Foto: Margareta Dahlberg

Värt att tänka på när det gäller stängsel

En förutsättning för att ett elstängsel ska fylla sin funktion är att materialet är av god kvalitet. Välj en eltråd med diametern 1,6–2,5 mm, grövre trådar syns och håller bättre. Två trådar, 50–60 cm och 100–110 cm över marken, brukar fungera bra till ungnöt. Om du behöver skydda dina djur från rovdjursangrepp kan ett femtrådigt stängsel med max 20 cm avstånd mellan de tre nedersta trådarna göra nytta. Rovdjur är inte särskilt benägna att hoppa över ett stängsel utan försöker i första hand ta sig in genom de nedersta delarna av staketet.

Taggtrådar måste vara väl sträckta för att inte orsaka skada. Byt alltid ut rostskadad taggtråd innan den bryts. En taggtråd får aldrig vara strömförande, men det är tillåtet att kombinera en taggtråd med en strömförande slät eltråd som sitter på en distanshållare (0,15 m).

Använd helst grova hörnstolpar till alla typer av stängsel. Slå/tryck ner hörnstolparna till frostfritt djup, d v s minst 1 m. Ibland är detta inte möjligt, gör då hörnen istället med hjälp av stolpar och strävor. Mellanstolpar behöver du slå ned endast en liten bit i marken och avståndet mellan dem bör vara ca 4 m då terrängen är kuperad.

Det gäller att vara noga med hörnen vid all uppsättning av stängsel.

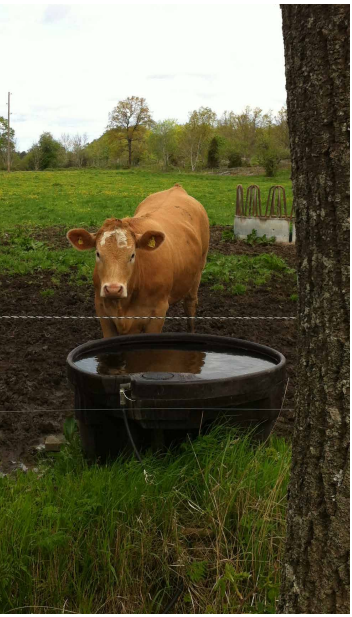

Vattenkar. Djuren gillar att dricka från en öppen yta.

Saltstenshållare. Ett stålrör har borrats in i en sten. Brist på salt leder till minskad törst och sämre foderutnyttjande.

Naturliga vattenkällor

Alla nötkreatur ska alltid ha tillgång till friskt vatten i obegränsad mängd. Många naturbetesmarker innehåller sjöar och bäckar. Naturliga vattenkällor kan torka ut under sommaren och du behöver därför kontrollera källorna fortlöpande. En stut eller kviga dricker mellan 30 och 50 liter per dag. Trampar djuren sönder och gödslar mycket på vissa ställen i vattenbrynet kan du behöva stängsla bort vattenkällan tillfälligt för att djuren inte ska dricka vatten med dålig hygienisk kvalitet. Detsamma gäller för ”sumphål” som förekommer i markerna och som nästan aldrig är lämpliga som vattenkällor till djuren. Betas strandängar är det bra om du tillåter djuren att hålla tillbaka vassen så att en blå bård, öppet grunt vattenområde, bildas mellan den betade strandängen och vassen. Den blå bården är viktig för den biologiska mångfalden, speciellt för vadarfåglar och änder.

Vatten i kar och koppar

Det är många som använder vattenkar av olika slag under betessäsongen. På betesmarker som ligger avsides fylls karen ofta på från tank. Vattenkar tillåter flera individer att dricka samtidigt och från en vattenspegel vilket är positivt för djurens vattenintag. Vid varm väderlek behöver du rengöra vattenkaren flera gånger per vecka eftersom bakterietillväxten gynnas av värme. Låt inte heller vattnet stå i tanken i flera dagar under högsommaren. I betesmarker som ligger i närheten av bebyggelse är vattenkoppar vanligt. Det är viktigt att du kontrollerar flödet i vattenkopparna. Det bör vara minst tio liter per minut. Kontrollera också dagligen att vattenkopparna är rena från föroreningar. Antalet vattenkoppar måste anpassas till antalet djur. Vid för litet antal koppar riskerar de ranglåga djuren att bli utan vatten.

Parasitbekämpning genom betesplanering och träckprov

Alla nötkreatur som går på bete, framförallt förstagångsbetande mjölkraskalvar, drabbas av parasiter i olika utsträckning. Bäst är att erbjuda förstagångsbetarna ett parasitfritt bete, vilket innebär att samma djurslag inte betat fållan året innan. Är detta inte möjligt ska de inte

släppas i en fålla där det gick förstagångsbetare året innan. Ett annat sätt att minska parasittrycket är att låta äldre immuna djur först beta av fållorna och ”dammsuga” dem på masklarver.

De flesta parasiter hos våra husdjur är artspecifika, d v s de kan bara leva och föröka sig hos ett visst djurslag. Växelbetning med fler djurslag är därför en bra metod att hålla parasittrycket nere. Olika djurslag kan beta efter varandra och äta upp varandras masklarver utan att ta skada eller sprida smittan vidare.

Ett bra sätt som du kan kontrollera parasitstatusen i din besättning är att du tar träckprov och låter analysera dem. Det finns färdiga ”Kolla masken – kit” i handeln att köpa. Rekommendationen för förstagångsbetare är att du bör ta träckprov en månad efter betessläpp.

Symptom på lungmaskangrepp, såsom hosta, ansträngd andning, feber och avmagring kan ibland dyka upp. Du behöver då avmaska djuren med ett preparat som har effekt på denna parasit. Lungmask övervintrar vanligen inte på bete utan markerna smittas av vuxna kroniska smittbärare.

På sanka, blöta och översvämmade marker kan problem med stora leverflundran uppkomma. Det vanligaste sättet att få reda på om dina djur har parasiten är via slaktavräkningen. Vid problem bör du diskutera lämplig avmaskningsstrategi med din veterinär. Du behöver också göra en noggrann betesplanering för att så långt som möjligt undvika problem.

Är djuren hårt angripna av parasiter måste du avmaska dem för att inte tillväxten och djurens allmäntillstånd ska försämras. Tyvärr är flera vanliga ämnen i avmaskningsmedel, t ex avermectiner, aktiva i gödseln även en tid efter att träcken lämnat djurens kropp. Det påverkar den dynglevande insektsfaunan negativt. Du bör därför inte avmaska djur som betar naturbetesmark i förebyggande syfte. Om djuren måste avmaskas strategiskt för att förhindra att de avger parasitägg eller larver görs det bäst ca två veckor innan djuren släpps ut. Då är risken för att skadliga medel fortfarande ska komma ut i gödseln liten. I den ekologiska produktionen är förebyggande avmaskning inte tillåten. Där är betesplanering och träckprov extra viktigt.

Förstagångsbetare är känsliga för parasiter. Behöver de avmaskas förebyggande bör det göras cirka 2 veckor innan betessläpp.

Sent betessläpp i juli månad på torr-frisk naturbetesmark.
Foto: Lars Johansson

Bränning av förväxt vegetation i betesmark.
Foto: Marina Bengtsson

Kompletterande skötsel av naturbetesmarken när betesdjuren inte räcker till

Att behålla ett öppet landskap med betesmarker i hävd kan vara ett problem när djuren inte räcker till. Grästillväxt liksom djurantal kan variera mellan år och ett av de största hoten mot biologisk mångfald är igenväxning. För många djurhållare är också miljöersättningarna för bete en viktig del av företaget. Som djurhållare är det därför fördelaktigt att titta närmare på alternativa skötselmetoder.

Har du ytor inom betesmarken som går att slå?

Om du kan slå vissa ytor inom betesmarken är det positivt om du kan stängsla dessa separat, slå och skörda dem. Du kan till exempel ersätta bete med slåtter och skörd vartannat år, eller beta tidigt i maj och sedan slå och skörda ytan senare under sommaren. Släpper du djuren på efterbete har du ett smakligt gräs med lägre parasittryck.

Vartannatårsbete, bränning och sam(ar)bete

Ett annat alternativ är att helt undanta en fålla från bete något år. Metoden fungerar bäst på lågavkastande marker. Nackdelen är att det ansamlas förna, vilket kan bli ett problem nästkommande betessäsong. En lösning är då att bränna av vegetationen under tidig vårvinter. Att bränna är också ett alternativ om du har stora fållor där vissa delar är sämre avbetade.

Med rätt djurkategori kan du skjuta på tidpunkten för betessläpp i vissa marker, vilket också gynnar biologisk mångfald. Du kan också se dig om efter samarbete med de som har andra djurslag eller djurkategorier.

Kontakta din länsstyrelse om du tänker använda någon av dessa alternativa skötselmetoder då de kan vara i konflikt med åtaganden för miljöersättningar och krav för gårdsstödet.

Mjölkrasstutar på bete får besök. Naturbetesmarker är en resurs för nötkötts-produktionen men uppskattas även av alla andra som gillar att vistas i naturen.

Om du har miljöersättning för skötsel av betesmarken måste du följa villkoren för ersättningen. Till exempel finns villkor om hur tidigt på året du får slå i din betesmark och var och när tillskottsutfodring får ske. Du kan också välja att inte söka utbetalning för vissa delar av din mark varje år. På Jordbruksverkets webbplats kan du läsa mer om vilka skötselåtgärder du kan få ersättningen för, som till exempel bränning. Om du är osäker på vad som gäller fråga alltid din länsstyrelse. Där kan du också få råd om natur- och kulturvårdsinriktad skötsel av dina marker.

Läs mer:

Bete och Betesdjur, Jordbruksverket, 2001
Nötkött, Anna Jamieson, Natur & Kultur, 2010
Stängselboken – Anders Råsberg, Jordbruksverket 2005.
Mångfaldsmarker; Naturbetesmarken en värdefull resurs? Hagmarksmistra, SLU, Centrum för biologisk mångfald
Databasen TUVA – Jordbruksverkets webbplats, www.jordbruksverket.se/tuva, Ängs- och betesmarksinventeringen
Rapporten RA 13:22 Kan nya metoder stärka skötseln av våra ängs- och betesmarker? Jordbruksverket

Text: Margareta Dahlberg, MD Lantbruksråd, Helena Stenberg, Tingstad lantbruk HB samt Karin Hante länsstyrelsen Västra Götaland (texten om kompletterande skötsel).
Foto: Helena Stenberg, där inget annat anges.

Jordbruks verket

Jordbruksverket
551 82 Jönköping
Tfn 036-15 50 00 (vx)
E-post: jordbruksverket@jordbruksverket.se
www.jordbruksverket.se

ISSN 1102-8025
JO16:5

Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling: Europa investerar i landsbygdsområden